
Irena Řehořová: Film je cenným svědectvím minulosti

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy společně se Sociologickým nakladatelstvím (SLON) představila v listopadu 2018 knihu *Kulturní paměť a film. Jak se měnil obraz poválečného odsunu v české filmové tvorbě* autorky Ireny Řehořové. Irena Řehořová, vyučující na Katedře elektronické kultury a sémiotiky FHS UK, se v knize zabývá debatou o funkci a statusu filmu jako média kulturně zprostředkované paměti.

Vyučujete na Katedře elektronické kultury a sémiotiky. Mohla byste přiblížit, co je Vaše hlavní zaměření?

Vystudovala jsem mediální a komunikační studia na FHS, doktorát jsem dělala na filosofické fakultě ze sociologie. Na těchto oborech mě ale vždy nejvíc zajímala témata, která se týkala umění, vizuální kultury. Postupně jsem se propracovala také k problematice kulturní paměti, ve které se vlastně dobře propojuje právě studium (audio)vizuálních médií se sociologickou perspektivou. Témata, kterými se v současné době zabývám, a která vyučuji na EKS, tedy zasahují do všech těchto oblastí.

Učíte i na bakalářském oboru?

Neučím, ale většina mých kurzů je otevřená i pro studenty z jiných oborů. Na některých seminářích mívám pravidelně studenty z bakaláře.

[Kulturní paměť a film. Jak se měnil obraz poválečného odsunu v české filmové tvorbě](#)

Hlavní důvod našeho setkání je vydání Vaší knihy „Kulturní paměť a film“. S podtitulem „Jak se měnil obraz poválečného odsunu v české filmové tvorbě“. Mohla byste stručně přiblížit, čím se v knize zabýváte?

Jak napovídá název, hlavním tématem je role fikčních filmů v utváření sdílené kulturně zprostředkované paměti. První část knihy je více obecná a váže se spíše k teoreticko-metodologickým otázkám přístupu k filmu v tomto kontextu. Druhá je pak věnovaná konkrétním příkladům snímků z československé a české kinematografie, které se svým námětem obracejí k historickému tématu vysídlení německy mluvících obyvatel z Československa, o němž se dnes nejčastěji referuje jako o „odsunu“. Odsun je důležitou součástí naší historie, o které se sice dnes už mluví otevřeněji než za minulého režimu, pro mnoho lidí však stále představuje velmi citlivé téma, ke kterému se neradi vracíme. U části společnosti dodnes jakékoli zmínky o odsunu či Benešových dekretech vyvolávají podrážděné reakce. Zároveň, zejména u mladší generace, povědomí o okolnostech odsunu klesá, jak je patrné ze sociologických výzkumů. Ostatně to odpovídá i mé osobní zkušenosti. Během výuky dějepisu na ZŠ, na gymnáziu, ani na přednáškách z historie na vysoké škole na výklad moderních dějin téměř nikdy nedošlo. Nezbyl na ně čas. Přitom zrovna téma odsunu mi připadá důležité i pro současnost – vynucený odchod tří milionů obyvatel tehdejšího Československa na dlouho ovlivnil společenský, kulturní i hospodářský vývoj naší země a zejména v pohraničních oblastech jsou jeho důsledky dodnes patrné. Nejsem historička a moje kniha rozhodně není historiografickou publikací. Zajímalo mě hlavně to, jakým způsobem jsou události související s odsunem připomínány ve filmech, přes jaké příběhy a obrazy jsou vyprávěny. Právě filmům je v současné době připisován status vlivného paměťového média, což byl jeden z důvodů, proč jsem se rozhodla nasměrovat svůj výzkum právě do této oblasti.

V knize zkoumáte čtyři české filmy, které se k odsunu vztahují. Jsou to „Ves v pohraničí“, „Nástup“, „Adelheid“, „Habermannův mlýn“. Proč právě tyto filmy?

Protože každý z nich zastupuje jiné období české, případně československé kinematografie, a podle mě je na nich dobře vidět, jak se přístup k odsunu i jeho filmovému zpracování vyvíjel a měnil. Filmů o odsunu každopádně v české kinematografii není moc, což výběr poněkud usnadnilo. Je třeba říct, že i z těch čtyř, o kterých podrobně píše v knize, pouze *Nástup* a *Habermannův mlýn* vysídlení Němců skutečně přímo zobrazují. V *Adelheid odsun* probíhá spíše na pozadí hlavního příběhu, *Ves v pohraničí* jeho zobrazení zase tak trochu obchází tím, že počátek děje zasazuje do okamžiku, kdy do vybydlených stavení již přicházejí noví osadníci. Historickou skutečnost, kterou tyto filmy ukazují, je možná přesnější definovat jako „komplex odsunu“. Tento pojem používají někteří historici, například Adrian von Arburg, a poukazují jím mimo jiné na šíři procesů a jevů, které byly s vyháněním a nuceným vysídlením obyvatel propojeny. Snahy o znovuosídlení vydlidněných oblastí jsou příkladem jevu, který s odsunem přímo souvisí. Abych se ale vrátila k otázce, můj výběr zdaleka není kompletním přehledem snímků znázorňujících komplikované česko-německé vztahy na konci války, ale přišlo mi, že právě tato čtyři díla reprezentují velmi odlišné typy filmového zpracování minulosti. Každý z nich se k ní vztahuje jinak a do všech se zásadně promítla doba jejich vzniku.

Myslíte, že filmy obecně mají ambici být přesným zachycením minulosti nebo ze své podstaty jsou čistě jen odrazem doby vzniku?

Něfekla bych, že jsou čistě jen odrazem doby, i když není pochyb o tom, že doba vzniku je v nich nějak zapsaná a ovlivňuje jejich podobu. Ambici být přesným zachycením minulosti některé filmy možná mají, v principu ji ale nikdy nemohou naplnit. Film je selektivní, vybírá si jen určité postavy, motivy a příběhy a jiné nechává stranou. I když pracuje s fakty, transponuje je do nového kontextu, kombinuje je se smyšlenými prvky. Výsledek proto nelze považovat za objektivní předvedení toho, jak se věci odehrály. I přesto je ale film cenným svědectvím. Vypovídá o tom, jak se v době jeho vzniku o minulosti, v tomto případě o vypořádání se s „německým živlem“ přemýšlelo, jak bylo hodnoceno, co bylo možné o tom říct a co bylo přípustné ukázat, jaká byla úroveň historického vědomí. Filmové interpretace se v průběhu času měnily pod vlivem mnoha faktorů: postupně byly zpřístupněny dokumenty a svědectví, které například v šedesátých letech ještě známé nebyly. Významnou roli hraje také časový odstup. Dnes vidíme mnohem zřetelněji důsledky poválečných událostí, delší časová perspektiva je prostě ukazuje v jiném světle. Zásadní zlom samozřejmě přišel také se změnou politického režimu. Když jsem psala svou disertaci, ze které kniha vychází, nešlo mi o to určit, který z filmů je pravdivější a historicky přesnější. Spíše mě zajímalo, s jakými významy odsun spojují, jaké postoje vůči němu zaujímají a jak pomocí filmových prostředků konstruují jeho obraz.

Už předtím jste to zmínila, ale jsou tedy představy o minulosti skutečně vytvářeny na základě fikčních filmů?

Pokud jde o utváření představ o minulosti, filmy bezpochyby představují jeden z významných informačních zdrojů. Zda nás v tomto ohledu více ovlivňují rozhovory v rodinách, školní výuka, knihy, které jsme přečetli, nebo shlédnuté filmy,

Ize samozřejmě říct jen stěží. Výhodou filmu je, že minulost přibližuje životněji než psané texty, vše v něm získává zřetelné kontury. Proto jsou dnes filmy čím dál častěji zařazovány také do školní výuky. V knize zmiňuji například výzkum Haralda Welzera, u nás publikovaný pod názvem *Můj děda nebyl nácek*, který ukazuje, že v některých případech se filmy skutečně předsouvají před jiné zdroje informací. Welzer vedl rozhovory s příslušníky tří generací německých rodin a dotazoval se jich na vzpomínky na nacistickou minulost. Jedním z pozoruhodných zjištění bylo, že nejen zástupci mladších generací, ale i sami pamětníci do svého vyprávění často začleňují scény z filmů. Někdy jimi nevědomě vyplňovali mezery ve vlastních vzpomínkách, jindy se na ně vědomě odvolávali, aby dodali svým vzpomínkám váhu a odkazem na filmová díla je vlastně legitimizovali. Za zmínku stojí ještě to, že nejčastěji ve vyprávěních figurovaly scény z děl fikčních, nikoli z dokumentů.

Zmínila jste, že se dnes filmy zařazují do výuky. Když se podíváme na tyto čtyři. Je některý z nich takový, který byste do výuky zařadila Vy?

Myslím, že důležité je hlavně nabídnout pestrý obraz minulosti, respektive jejích filmových zpracování. Každý film minulost ukazuje jinak a klade důraz na něco jiného. Každý nabízí pohled, který je něčím zajímavý a přínosný. Žádný z nich ale nemůže sloužit pro pochopení uplynulých událostí sám o sobě, protože se vždy jedná o velmi zredukovaný, zjednodušující obraz. Všechny mají své problematické aspekty, na které je v případě, že má film sloužit jako didaktický materiál, potřeba upozorňovat. Poučný může být z historického hlediska jistě i film z 50. let, je však třeba brát v úvahu kontext, ve kterém vznikl, jeho poplatnost dobové ideologii.

Česká kinematografie se v poslední době začala více věnovat tématům padesátých let, poválečným událostem. Dřív se tato témata neotevírala a často nebyla ani v obecném povědomí. Je to tedy podle Vás správně?

Zabývat se vlastní minulostí, pochopit její význam pro současnost a zaujmout k ní nějaké stanovisko je podle mě důležité pro každou společnost. Film chápu jako jednu z platforem, které je k tomu možné využít. Jiná otázka je, nakolik se to v konkrétních případech daří. Za sebe musím říct, že zrovna u filmů, které se vyjadřují k éře 50. let, nebo k jakékoli jiné etapě naší komunistické minulosti, mám pocit, že na výrazné dílo, které by nabízelo působivý filmový zážitek a zároveň přispívalo k vyrovnání se s nepřijemnou minulostí, zatím čekáme. Filmů, jejichž děj je zasazen do tohoto období a reflektuje třeba i skutečnosti, o kterých se dříve veřejně moc nemluvilo, vzniklo v poslední době dost, což je dobře. Na mnoha z nich mi ale vadí přehnaný patos, občas příliš didaktické vyznění, jindy zase nepatřičné zlehčování dosahu tehdejšího režimu. To je ale můj osobní pohled.

Čím myslíte, že je to způsobeno, že reflexe ještě není taková? Je ještě brzy?

V případě odsunu byl první film, který zásadněji proměnil optiku nazírání na tehdy ještě poměrně nedávnou minulost, natočen na konci 60. let, tedy po necelých pětadvaceti letech. A nutno dodat, že po většinu doby, která mezitím uběhla, byla filmová tvorba svazována přísnou cenzurou. Od pádu komunismu letos uplyne třicet let, tak nevím, jestli je na místě říkat, že je ještě příliš brzy. Důvody pravděpodobně budou i jinde.

Ted' už na závěr. Ovlivnil Vás výzkum v osobním životě, když se díváte na filmy? Dokážete je nehodnotit a neanalyzovat?

Možná si teď při sledování filmů, které zobrazují skutečné události, víc všímám některých věcí, jsem citlivější například na to, když se filmy snaží vynášet jednoznačné soudy nad minulostí, příliš snadno nacházejí odpovědi na složité otázky. Když čtu v prohlášení některých tvůrců, že ve svém filmu konečně ukazují pravdu, předem to ve mě vyvolává podezření. V tomto smyslu asi nedokážu filmy nehodnotit. Nijak mi to však nebrání v tom si jejich sledování užít.

Sára Wienerová
19. 2. 2019